

गृह विभाग

मुंबई कॅसल, दिनांक १४ मे १९५३

मुंबई होमगार्ड अधिनियम, १९४७

क्रमांक ७४०१/५-दोन.—मुंबई होमगार्ड अधिनियम, १९४७ (सन १९४७ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक तीन) याच्या कलम ८ द्वारे प्रदान करण्यात आलेल्या शक्तींचा वापर करून महाराष्ट्र शासन, याद्वारे, पुढील नियम करीत आहे :—

१. संक्षिप्त नाव—या नियमांना मुंबई होमगार्ड नियम, १९५३ असे म्हणता येईल.

१[१-अ हे नियम संपूर्ण १[महाराष्ट्र] राज्यास लागू होतील.]

२. व्याख्या.—संदर्भानुसार किंवा विषयानुसार एतद्विरुद्ध काही नसेल तर या नियमांत—

- (१) 'अधिनियम' म्हणजे मुंबई होमगार्ड अधिनियम, १९४७;
- (२) 'समादेशक' म्हणजे कलम २ अन्वये नियुक्त केलेला होमगार्डचा समादेशक;
- (३) 'महासमादेशक' म्हणजे कलम २ अन्वये नियुक्त केलेला महासमादेशक;
- (४) 'नमुना' म्हणजे या नियमांना जोडलेला नमुना;
- (५) 'होमगार्ड' म्हणजे कलम २ अन्वये रचना करण्यात आलेले होमगार्ड ;
- (६) 'होमगार्डचे सदस्य' म्हणजे कलम ३ अन्वये नियुक्त केलेला सदस्य;
- (७) 'कलम' म्हणजे अधिनियमाचे कलम.

३. होमगार्डच्या सदस्यांची नियुक्ती.—(१) कोणत्याही व्यक्तीची—

- (अ) तिचे वय पूर्ण २० वर्षे झाल्याशिवाय आणि तिच्या वयाची ५० वर्षे पूर्ण झालेली असतील तर;
- (ब) तिने कोणत्याही भाषेतील किमान चौथी इयत्ता उत्तीर्ण केलेली असल्याशिवाय;
- (क) महासमादेशकाच्या निदेशानुसार तिची वैद्यकीय तपासणी झाल्याशिवाय आणि समादेशकाच्या मते ती शारीरिकदृष्ट्या पात्र असल्याशिवाय;

होमगार्डचा सदस्य म्हणून नियुक्ती करण्यात येणार नाही :

परंतु, योग्य प्रकरणी महासमादेशकास वरील खंड (अ) आणि (ब) मध्ये विहित केलेल्या वय आणि शैक्षणिक अर्हता याबाबतीतील शर्ती शिथिल करता येतील :

परंतु आणखी असे की, कोणत्याही क्षेत्राच्या बाबतीत होमगार्डच्या सदस्यांच्या नियुक्तीसाठी शैक्षणिक अर्हता या शासनास योग्य वाटतील त्याप्रमाणे असतील असा निदेश राज्य शासन देऊ शकेल.

४. नियुक्तीसाठी अर्ज.—होमगार्डचा सदस्य म्हणून नियुक्त होण्याची इच्छा असणारी प्रत्येक व्यक्ती नमुना 'अ' मध्ये अर्ज करील.

१. हा मजकूर मुंबई सरकारच्या गृह विभागाची, अधिसूचना क्रमांक एचजीएस्-४९५६/८१४२९-सहा, दिनांक ९ जानेवारी १९५९ अन्वये जादा दाखल करण्यात आला.

२. 'मुंबई' या शब्दाऐवजी 'महाराष्ट्र' हा शब्द महाराष्ट्र शासनाच्या, विधि व न्याय विभागाचा आदेश क्रमांक १३१०४/ब, दिनांक १ मे १९६० अन्वये दाखल करण्यात आला.

५. 'होमगार्ड सल्लागार समिती.—(१) राज्य शासनास—

- (अ) संपूर्ण राज्यासाठी एक केंद्रीय सल्लागार समिती;
 (ब) बृहन्मुंबईसाठी एक सल्लागार समिती; आणि
 (क) अन्य ठिकाणी प्रत्येक जिल्ह्यासाठी एक जिल्हा सल्लागार समिती;
 नियुक्त करता येईल.

(२) केंद्रीय सल्लागार समिती ही सात शासकीय सदस्य आणि आठ पेक्षा अधिक नसतील इतके अशासकीय सदस्य यांची मिळून बनलेली असेल. समितीचे शासकीय सदस्य हे पुढीलप्रमाणे असतील :—

(१) राज्य मंत्री (गृह)		सभापती.
(२) मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, सामान्य प्रशासन विभाग		सदस्य.
(३) सचिव, महाराष्ट्र शासन, गृह विभाग		सदस्य.
(४) सचिव, महाराष्ट्र शासन, वित्त विभाग		सदस्य.
(५) पोलीस महानिरीक्षक, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई		सदस्य.
(६) महासंचालक, माहिती व जनता संपर्क, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई		सदस्य.
(७) महासमादेशक, होमगार्ड, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई		सदस्य.

(३) बृहन्मुंबईची सल्लागार समिती ही पाच शासकीय सदस्य आणि दहापेक्षा अधिक नसतील इतके अशासकीय सदस्य यांची मिळून बनलेली असेल. समितीचे शासकीय सदस्य पुढीलप्रमाणे असतील :—

(१) आयुक्त, मुंबई विभाग		सभापती.
(२) पालिका आयुक्त, मुंबई महानगरपालिका, मुंबई		सदस्य.
(३) पोलीस आयुक्त, बृहन्मुंबई		सदस्य.
(४) मुख्य अग्निशामक अधिकारी, मुंबई अग्निशामक दल, मुंबई		सदस्य.
(५) समादेशक, होमगार्ड, बृहन्मुंबई		सदस्य सचिव.

(४) पुणे व नागपूर जिल्ह्यांसाठी असणारी जिल्हा सल्लागार समिती पाच शासकीय सदस्य आणि सहा अशासकीय सदस्यांची मिळून बनलेली असेल. समितीचे शासकीय सदस्य पुढीलप्रमाणे असतील :—

(१) जिल्ह्याचा जिल्हाधिकारी		सभापती.
(२) पोलीस आयुक्त किंवा त्याने नामनिर्देशित केलेली व्यक्ती		सदस्य.
(३) पोलीस अधीक्षक		सदस्य.
(४) अध्यक्ष, जिल्हा परिषद		सदस्य.
(५) समादेशक, होमगार्ड		सदस्य सचिव.

(५) इतर जिल्ह्यांच्या जिल्हा सल्लागार समित्या ह्या चार शासकीय सदस्य आणि पाच अशासकीय सदस्य यांच्या मिळून बनलेल्या असतील. शासकीय सदस्य पुढीलप्रमाणे असतील :—

(१) त्या जिल्ह्याचा अधिकारी		सभापती.
(२) पोलीस अधीक्षक		सदस्य.
(३) जिल्हा परिषदेचा अध्यक्ष		सदस्य.
(४) समादेशक, होमगार्ड		सदस्य सचिव.

(६) केंद्रीय सल्लागार समितीचा किंवा जिल्हा सल्लागार समितीचा अशासकीय सदस्य हा सर्व-साधारणपणे नामनिर्देशनाच्या दिनांकापासून तीन वर्षांच्या कालावधीसाठी पद धारण करील आणि त्याच्या पदावधीच्या समाप्तीनंतर तो पुन्हा नामनिर्देशन केले जाण्यास पात्र असेल.

^१ मूळ नियमावली हा नियम, गृह विभाग (विशेष) ची शासकीय अधिसूचना क्रमांक एसबी-आर/एचजीएस-११७२/५७४९८, दिनांक १२ जून १९७५ अन्वये दाखल करण्यात आला.

(७) केंद्रीय सल्लागार समिती आणि प्रत्येक जिल्हा सल्लागार समिती आवश्यक असेल तितक्या वेळा, परंतु सहा महिन्यांतून एक वेळेपेक्षा कमी नाही इतक्या वेळा सभा घेईल. त्या संघटनेचे कार्य कार्यक्षम रीतीने चालण्यासाठी मार्ग व साधने सुचविण्यासाठी समिती होमगार्ड संघटनेच्या कामाचे पुनर्विलोकन करील. समित्यांचे कार्य हे निव्वळ सल्ला देण्याच्या स्वरूपाचेच असेल आणि त्या फक्त संघटनेच्या सर्व-साधारण हिताच्या गोष्टींवरच विचार करतील.]

६. प्रतिज्ञा.—प्रत्येक व्यक्ती, सदस्य म्हणून तिची नियुक्ती होण्यापूर्वी, समादेशकासमोर किंवा त्या प्रयोजनासाठी त्याने प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्यासमोर नमुना 'ब' मधील प्रतिज्ञेवर सही करील.

७. प्रमाणपत्र.—होमगार्डचा सदस्य म्हणून नियुक्ती झालेल्या प्रत्येक व्यक्तीस नमुना 'क' मध्ये निमुक्तीचे प्रमाणपत्र मिळेल.

८. पदावधी.—होमगार्डच्या सदस्याचा पदावधी हा '[३ वर्षांचा] असेल :

परंतु, असा कोणताही सदस्य हा होमगार्डचा सदस्य म्हणून राहण्यास वैद्यकीयदृष्ट्या अपात्र आहे असे आढळून आल्यास त्याची नियुक्ती, पदावधी संपण्यापूर्वी रद्द करता येईल :

परंतु, आणखी असे की, नियुक्ती केलेली व्यक्ती ही पुनर्नियुक्तीस पात्र असेल :

परंतु, आणखी असे की, होमगार्डच्या सदस्याची सेवा, समादेशकास किंवा यथास्थिति महासमादेशकास, एक महिन्याची नोटीस देऊन कोणत्याही वेळी रद्द करता येईल.

९. होमगार्डच्या सदस्याकरिता वयोमर्यादा.—होमगार्डच्या सदस्यास तो ५५ वर्षांचा होईपर्यंत असे सदस्यत्व चालू ठेवता येईल :

परंतु योग्य प्रकरणी महासमादेशकास वयाची मर्यादा शिथिल करता येईल.

९-अ. विमुक्त करग्याच्या शक्तीचा वापर ज्या शक्तींना अधीन राहून करता येईल त्या शर्तीः—होमगार्ड संघटनेच्या सुव्यवस्थेस, कल्याणास किंवा शिस्तीस हानीकारक असणारे एखादे कृत्य होमगार्डच्या सदस्याने केले आहे अशी समादेशकाची किंवा यथास्थिति महासमादेशकाची खात्री झाल्याशिवाय अशा कोणत्याही सदस्यास कलम ६-ब, पोट कलम (१-अ) अन्वये नियुक्त करण्यात येणार नाही.

१०. राजीनामा.—होमगार्डच्या सदस्यास, समादेशकाच्या नावे लेखी अर्ज करून आपल्या पदाचा राजीनामा देता येईल :

परंतु, त्या राजीनाम्यासाठी दिलेली कारणे योग्य व पुरेशी आहेत याची खात्री होऊन समादेशकाने किंवा महासमादेशकाने तो स्वीकारल्याखेरीज असा राजीनामा अंमलात येणार नाही.

११. संघटना.—महासमादेशकाखेरीज प्रत्येक क्षेत्रासाठी रचना केलेले होमगार्ड हे, समादेशक, द्वितीय समादेशक, समादेशक सहायक, वरिष्ठ दलविभाग नायक आणि समादेशकास आवश्यक वाटतील असे प्रशासक अधिकारी, दलविभाग नायक, कंपनी नायक, वरिष्ठ नायक, प्लाटून नायक, सार्जंट, मेजर्स, वॉर्टर मास्टर सार्जंट, प्लाटून सार्जंट, सहाय्यक नाईक आणि बारा होमगार्ड असलेले सेक्शन मिळून बनलेले असेल. तीन सेक्शन मिळून एक प्लाटून, तीन प्लाटून मिळून एक कंपनी आणि तीन कंपन्या मिळून एक दल विभाग (डिव्हिजन) होईल.

१२. महासमादेशक आणि समादेशक यांच्या शक्ती.—(१) महासमादेशक राज्यातील सर्व समादेशकांच्या कामावर सर्वसाधारण देखरेख व नियंत्रण ठेवील व संपूर्ण राज्यातील होमगार्डसूच्या कामास सुसज्जता आणील. संघटनेची कार्यक्षमता, शिस्त, प्रशासन व प्रशिक्षण यांच्या बाबतीत तो राज्य शासनास प्रत्यक्ष जबाबदार असेल.

१ मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर, मुंबई सरकारच्या, गृह विभागाची अधिसूचना क्रमांक एचजीएस-४९५६/८१४२९-सहा, ९ जानेवारी १९५९ अन्वये दाखल करण्यात आला.

(२) महाममादेशकाच्या देखरेखीत व नियंत्रणास अधीन राहून प्रत्येक ममादेशक स्वतःच्या ममादेशका-खालील होमगाईच्या कामकाजावर देखरेख करील व त्याचे नियंत्रण करील. तो आपल्या हाताखालील होमगाईची कापेंडमना, निस्न, प्रमासन व प्रशिक्षण यांच्या बाबतीत महाममादेशक व राज्य शासन यांना जबाबदार असेल.

(३) महाममादेशक व ममादेशक यांच्या देखरेखीत व नियंत्रणास अधीन राहून, बाबाबतीत ममादेशका-कडून प्राधिकृत करण्यात आलेल्या होमगाईच्या कोणत्याही अधिकाऱ्यास, ममादेशक विनिर्दिष्ट करील अशा परिस्थितीत कलम ४ द्वारे ममादेशकास प्रदान करण्यात आलेल्या सक्तीचा वापर करता येईल.

१३. निस्न.—(१) होमगाईचा सदस्य आपल्या बरिष्ठ अधिकाऱ्याच्या प्रत्येक आदेशाने पाळून करील.

(२) प्रमासन व निस्न यांच्या प्रयोजनासाठी होमगाईचे सदस्य स्वतःच्या अधिकाऱ्याच्या नियंत्रणा-खाली असतील. परंतु जर होमगाईची मुकडी ही सर्वसाधारण बलाबरोबर कामे करीत असेल तर अशा मुकडीचा बरिष्ठ अधिकारी, अशा पोलीस बलाच्या बृहन्मंडल निरीक्षकाच्या व इतर कोणत्याही दखविता कमी दर्जासयनाच्या बरिष्ठ अधिकाऱ्याच्या प्रत्यक्ष नियंत्रणाखाली व निदेशास अधीन राहतील.

१४. मणवेरेस, साजसरंजाम इत्यादी.—होमगाईचा सदस्य कामावर असताना, त्याला पुरविण्यात आलेला मणवेस धारण करील. त्याप्रमाणे बंदूक किंवा पिस्तूल किंवा राज्य शासनाकडून वेळोवेळी मंजूर करण्यात येईल असे इतर कोणतेही शस्त्र बाळगता येईल.

१५. प्रशिक्षण.—होमगाईचे सदस्य, महाममादेशकाकडून वेळोवेळी लेखी ठरवून देण्यात येईल अशा मुदतीचे व ममादेशकाकडून वेळोवेळी निश्चित करण्यात येईल अशा जागी प्रशिक्षण घेतील.

१६. कामे व कर्तव्ये.—[(१) होमगाईच्या सदस्यांची कामे व कर्तव्ये ही सर्वसाधारणतः पुढील-प्रमाणे असतील :—

- (अ) नैसर्गिक आपत्तीच्या वेळी, नागरी आगीबाजी संपटनेने केंद्रक म्हणून मदत करणे.
- (ब) आग, बघाव, दहशतवाद व संपांची वाहतूक सामारक्या नागरी गरजास येथाने केंद्रक म्हणून काम करणे.
- (क) परिवहन, दहशतवाद, धोब, पाणीपुरवठा व इतर आवश्यक सेवा प्राप्त विभाग प्राप्त्यास त्याकामी मदत करणे.
- (द) कायदा व सुव्यवस्था राखण्याच्या कामी पोळियांना मदत करणे.
- (ई) शासनाच्या समाजकल्याणाच्या योजनांस सहाय्य करणे.
- (फ) राज्य शासनाकडून किंवा महाममादेशकाकडून वेळोवेळी नेमून देण्यात येतील अशी इतर कर्तव्ये पार पाडणे.]

(२) कोणत्याही क्षेत्रासाठी रचना करण्यात आलेल्या होमगाईच्या सदस्यास जेथे हा अधिनियम अमलात असेल अशा इतर कोणत्याही क्षेत्रात काम करावे लागेल.

१७. पारिश्रमिक.—होमगाईचे अधिकारी व इतर सदस्य हे राज्य शासनाकडून वेळोवेळी ठरविण्यात येईल असे भत्ते व अशा दराने मिळण्यास पात्र असतील.

१८. मुकसानभरपाई.—होमगाईच्या सदस्यास तो प्रशिक्षण घेत असताना किंवा कामावर असताना कोणतीही शारीरिक हजा झाल्यास किंवा त्याच्या मालमसेचे कोणतेही मुकसान झाल्यास, त्यास राज्य शासनाकडून ठरवून देण्यात येईल अशी मुकसानभरपाई देण्यात येईल, परंतु असे मुकसान त्याच्या स्वतःच्या

१ मुकु पोट-नियम (१) रेडजी हा पोट-नियम, मुहम्मदाबादी शासकीय अधिसूचना क्रमांक २, ई. वार, मुहम्मदाबाद-२७७२-बोन, दिनांक २९ जून १९७४ अन्वये समाविष्ट करण्यात आला.

हयगयीमुळे किंवा अधिनियमाच्या कोणत्याही उपबंधाचे किंवा तदन्वये करण्यात आलेल्या नियमांचे किंवा त्याच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्याकडून देण्यात आलेल्या आदेशांचे किंवा निदेशांचे उल्लंघन करून बुद्धिपुरस्सर केलेल्या किंवा करण्याचे वर्जिलेल्या कोणत्याही कृतीमुळे झालेले असता कामा नये :

^१ [परंतु, कामाच्या वेळात सदस्यास कोणतीही गंभीर इजा झाली, तो कर्तव्य करण्यास असमर्थ झाला, किंवा त्याचा मृत्यू झाला तर महासमादेशकास, अंतरिम सहाय्य म्हणून पाचशे रुपयांपेक्षा अधिक असणार नाही इतकी तात्पुरती भरपाई एक रकमी किंवा तो निदेश देईल अशा सोयीस्कर हप्त्यांमध्ये देता येईल आणि अशा प्रकारे देण्यात आलेली रक्कम राज्य शासनाकडून निर्धारित करण्यात आलेल्या भरपाईच्या रकमेतून समायोजित करण्यात येईल.]

१९. मोटराइज्ड युनिट.—होमगार्डच्या मोटार वाहने मालकीची असणाऱ्या व अधिनियमाच्या कलम ४ अन्वये तसे करण्यास फर्माविण्यात आल्यास आपली वाहने महासमादेशक किंवा यथास्थिति समादेशक यांच्या स्वाधीन करू इच्छिणाऱ्या सदस्यांचे एक मोटराइज्ड युनिट बनविता येईल. सदस्य मालकाजवळ चालनाचे लायसन्स असेल आणि ज्यांची मोटारवाहने, आवश्यक विनिर्देशांवरहुकूम असतील त्यांचीच नावे या युनिटमध्ये नोंदण्यात येतील. अशा मोटार वाहनांच्या वापरासाठी लागणाऱ्या पेट्रोलचा खर्च राज्य शासन करील.

ज्या प्रकरणांत मोटार माजक असलेल्या (होमगार्डितीज) व्यक्तींनी अशा वाहनांच्या संबंधात देण्याबाधत विन्याच्या पॉलिसी घेतल्या असतील त्या प्रकरणांत राज्य शासन देण्याचा विमा व साधा विमा यांच्यामधील तफावतही सोपील.

२०. (१) ^१[निरसन : महाराष्ट्र होमगार्ड नियम, १९४६ हे याद्वारे निरसित करण्यात येत आहेत

परंतु उक्त नियमांच्या कोणत्याही उपबंधान्वये केलेली कोणतीही गोष्ट या नियमांच्या तदनुरूप उपबंधान्वये केली असल्याचे मानण्यात येईल.

(२) विदर्भ प्रदेशात या नियमांस प्रारंभ झाल्यावर, मध्यप्रांत व वऱ्हाड होमगार्ड नियम, १९४७ हे राज्याच्या विदर्भ क्षेत्रास लागू असताना निरसित होतील :

परंतु, अशाप्रकारे निरसित करण्यात आलेल्या नियमांच्या कोणत्याही उपबंधान्वये केलेली कोणतीही गोष्ट किंवा कृती ही जोपर्यंत या नियमांच्या उपबंधांशी ती विसंगत नसेल तोवर, या नियमांच्या तदनुरूप उपबंधान्वये केली असल्याचे मानण्यात येईल.]

नमुना अ

(नियम ४ पहा)

समादेशक, होमगार्ड यांस,

मी असे जाहीर करतो की, मी भारताचा नागरिक आहे व * येथील होमगार्ड सदस्य म्हणून माझे नाव नोंदले जावे अशी माझी इच्छा असून नाव नोंदणीनंतर किमान तीन वर्षे 'महाराष्ट्र राज्य कायमचे सोडण्याचा माझा इरादा नाही. आणि इतर कोणत्याही बलात काम करण्याचे माझ्यावर कोणतेही बंधन नाही.

^१ शासकीय अधिसूचना दिनांक ३१-१०-१९७४ व्दारे हा मजकूर जादा दाखल करण्यात आला.

^२ मुंबई शासनाच्या, गृह विभागाची, अधिसूचना क्रमांक एच्जीएस-४९५६/८१४२९-सहा, दिनांक ९ जानेवारी १९५९ द्वारे ही सुधारणा करण्यात आली.

*येथे संबंधित क्षेत्राचे नाव लिहावे.

^३ 'मुंबई' या शब्दाऐवजी 'महाराष्ट्र' हा शब्द महाराष्ट्र शासनाच्या विधी व न्याय विभागाचा आदेश क्रमांक १३१०४/बी, दिनांक १ मे १९६० व्दारे दाखल करण्यात आला.